

העמקה בלשון סיפורי עגנון

אין מטרת מאמר זה לחדש ענינים בבקורת ספרותית או בפרשנות של סיפורי עגנון. אני תומך את דברי בדבריהם של א. ל. שטראוס ו"ל ויבדלו לחיים ד. סדן וב. קורצווייל ואיני אלא מפתח דברים לפי דרכיהם. מטרת המאמר היא לעזור למורה בהעמקה לשונית בסיפורים אותם רגילים ללמד בבתי ספר יסודיים ותיכונים ובבתי מדרש למורים.

הכל יודעים את הקשיים שבפניהם עומד המורה בבואו לגלות לפני תלמידיו את יסודות אמנותו של עגנון ואת האחדות הפנימית שבסיפוריו. סכנה אורבת למורה שהסבריו הפרשניים — גם אם אמיתיים הם כשלעצמם — יתקבלו בלב תלמידיו כ"פרשנות", כלומר, כדברים שאינם מתאחדים עם דברי הסיפור. הלומד יתייחס אליהם כאל "דרש" על עגנון, ואם הצליח המורה לשכנע בהסבריו, יישכחו דברי הסיפור ותיתפס ה"פרשנות" בלבד (וכבר שמענו אומרים: "הוא אינו מלמד עגנון, הוא מלמד קורצווייל").

יש דרך אחת בה ניתוח ספרותי והבנת היצירה יהיו לאחד בשיעור — אם הניתוח הספרותי יהיה מעוגן בהעמקה לשונית, וגם אם יסטה ממנו לעתים, שוב ושוב יחזור אליו.

העמקה לשונית ביצירה ספרותית היא גילוי הצורות הלשוניות המבטאות את התוכן הספרותי-אמנותי. רק הבנה זאת של אחדות שבין תוכן לצורה מאפשרת את הבנת היצירה כיצירה אמנותית.

א. והיה העקוב למישור

(אלו ואלו, עמ' גז)

מנשה חיים ואשתו חיים בעולם מדומה¹. הם מעמידים פנים כאילו חיים בעולם אחד ובאמת חיים בעולם אחר. תחילת העמדת פנים זאת

„שאפילו בשעת הפורענות לא התיאשו מנשה חיים ואשתו מן הרחמים ובטחונם בה גדול מאד... שאין לך דבר העומד בפני הבטחון" (ס"ג) אך באמת הם „תוהים ומבקשים מאין תבוא עזרה" וכשבא הכפרי „...ויחרדו לקראתו... הסבירו לו פנים יפות... ותוך כדי דבור קפצו... החזירוהו ונטלו את ידו וטפחו לו עליה לשם חיבה יתירה ולשם בקשה ותחנונים" (ס"ה). סופה של העמדת הפנים של החיים בעולם מדומה הוא בסוף הפרק הרביעי, כשגודע למנשה חיים שאשתו ילדה בן „ומנשה חיים נגרו... והלך... כצעדים אחדים. ופתאום נרתע לאחוריו ויעמד". וכבר עמדו המבקרים על הקוטביות שבין שני העולמות ועל הרבדים בסיפור ואין צורך לחזור על הדברים.

והנה, כיצד הדברים אמורים:

בפרק הראשון: „והגם שלא היה מאיתני ארץ ובידי נגידי העם לא יכירנו מקומו, מכל מקום (!) היתה פרנסתו בריוח ולא בצמצום...". זהו משפט ויתור עם שלוש מילות שלילה המעלה מראש את החשד שהויתור אינו ויתור. ההמשך גלוי יותר: „וירא חיים עם האשה... ויעש צדקה וחסד כל הימים (!) ונתקיים בו מאמר חז"ל איזהו עושה צדקה בכל עת זה המפרנס אשתו ובניו — למחצה ולשליש, כי הלך האיש עירי ובגים לא היו לו... והיא... שלחה ידה במסחר...". לשון הסיפור מעמידה פנים ויוצרת „קצר"². הסיפור על המוכסן מסתיים בדברי הבעש"ט: „שמו יתברך עוזר בלי כל דאגה בשעת הצורך אם בוטחים בו יתברך באמת (ס"ד)". המחבר ממשיך: „שהדי במרומים שלא עשיתי זאת (לספר על המוכסן) אלא כדי להראות לך כי מעשה אבות סימן לבנים. מה שאירע לעובדי השם הראשונים, אפשר שיארע אף לאחרונים". הפתגם הנאה טמון בין שלילה נסתרת מעליו לבין ספק

גדול מתחתיו. ובסוף ה שהוא סתירה בתוך עצמו בדרך זאת מביא המו בלשון טייץ" (סא) בעמ בא ותתקוה לעולם עו לעולם, מהי?

וכך עוברת העמדת פ ע"ב: „לין בלא מא אבל... לא נתקיימה... אי דרך כתיבתו של הרב או מה לתוכנו שהוא „מליצ מתקיים דבר מכל אשר כ שגם מנשה חיים היה רגני הרבנים ונופת צוף מליצ עני ואכילין עם מכתב מל ללשון שקר המעמידה המדומה ומגלה את העו פתח המחבר במליצת הש עין (דו משמעי!)... מליצ בעניו" (מליצת) ומכתב מעי). ובהמשך (פ"ה) מדג דרך צחות" אל אנשי העי אמרו... (פ"ו) ראוי היה... חזרה קושיה למקומה... עמ' צ"ג.

כבר נאמר שהיריד התורה³. אפשר לראות ב וכליו שעשוי כמשכן ממש בששר או מעשה דוגם... צורה ולובשים צורה, ואבק רים ויכס את עין העור. ו"מנה מעותיו שקבץ מאג הזה בעיניו ממש כאילו (!) כשמת הקבצן שקנה את מ אנשי העיר: „ודאי מתון במשך אחרי מטתו לגמול לו אע"פ שגם חסד ראשון לא קריינדל טשארגי, רק בטו סעדו את לבנה... עד כי נתיא מנשה חיים עוד (ק"ב) ועי כל הקטע). ואנשי בוצץ „בא, הם ושלוש ע... אלא...

עגנון

שר... וכשבאו ואמרו... באמת באמת גוועת ברעב, ממש גוועת ברעב. ענה ואמר סבורים אתם... שאנחנו מעלימים עין חם ושלום" (קט"ו).

וכך ימצא המעיין עוד עשרות מקומות המג-לים את השקר בו חיים כל המשתתפים בסיפור זה. ומכאן נבין את תפקידי סיפור המשנה: גם בסיפור המוכסן (ס"ג-ס"ד) וגם בסיפור הרב מקוונניץ והגנב אין אפילו תעתוע לשון אחד. המוכסן באמת אין לו כסף ורק אחרים סבורים שיש לו כסף ואפשר היה לחשוב שהוא מעמיד פנים. אבל הוא, "באמת" בוטח בה' באמת. והג-נב" באמת אינו גנב (ע"ח) אע"פ שגונב, ואפשר היה לחשוב עליו שהוא גנב, ושניהם הם הניגוד הגמור לגיבורי הסיפור. לשון שני הסיפורים היא הלשון ההרמונית התמימה של עולם צדיקים ומא-מינים. ואסור לטעות בדבר: סיפור ר' ענזיל (צ"א) הוא שוב שונה לגמרי: שנים עומדים ערומים, ולא נזכר שום פגני דל... (י), וה"גאון" מרמה את העני: "עכשיו אין לך ברירה והדבר אין להשיב ומה שיהיה יהיה אבל כל שמקדים כל צרכו... מופתה אני בו שאינו יוצא משם רעב". והעני הרעב בא שבע והעשיר מעמיד פנים כאילו העני השבע — רעב, "ור' ענזיל וביתו ישחקו עד בלי די ויתענגו כדבר אדני (י)". מצד התוכן יש בסיפור זה מיסוד המקאמה מימי משו-ררי התקופה הספרדית אבל המשווה את הלשון של עגנון עם זאת של מקורותיו יראה את ההבדל ביניהם.

המשווה מעל העולם המדומה נקרע לאחר סיפורו של ה"איש" בעמ' ק"כ, וכאן גם נקרעת הלשון המדומה. רק כך אפשר להבין את השיחה ה"משונה":

"והאיש... גמגם לו ברכה והבליע את חצי ברכתו (י) בפיו ויאמר, ערב. ויבט מנשה חיים על ההלך וישאל, מה רצית להגיד? ויאמר לו ההלך, את אשר היה בפי להגיד הגדתי. — היינו? — היינו ערב. — משונה". מתחילת כל הסיפור הלשון היתה משונה וחצויה אלא שהדבר לא היה גלוי, כעת מתגלה האמת שהיא היתה שקר. ושוב: המעיין בלשון הסיפור מכאן ואילך ימצא שהיא מעתה שלמה ותוכה כברה. ועיין בביטויים העמוקים: "מה אעידך מה אדמה לך

גדול מתחתיו. ובסוף הקטע יוצר המחבר ביטוי שהוא סתירה בתוך עצמו, "אל יתיאש מן הכטחון". בדרך זאת מביא המספר "מליצת המליץ (י) בלשון טייץ" (סא) בעמוד ע"א: "דור הולך ודור בא והתקוה לעולם עומדת"; ותקוה שעומדת לעולם, מהי?

וכך עוברת העמדת פנים זאת דרך כל הסיפור: ע"ב: "לין בלא מאכל והשכם בלי חוב, אבל... לא נתקיימה... אלא מחצית...". פ"פ-א: דרך כתיבתו של הרב את מכתב ההמלצה מתאי-מה לתוכנו שהוא, "מליצה" וסתירה פנימית, ולא מתקיים דבר מכל אשר כתוב בו. דרך אגב מוזכר שגם מנשה חיים היה רגיל, "להשתעשע על אמרות הרבנים ונזפת צוף מליצותיהם" כשבא אליו איש עני ואביון עם מכתב מליצה. כך הופכת המליצה ללשון שקר המעמידה פנים לתאר את העולם המדומה ומגלה את העולם האמיתי. ולא לחנם פתח המחבר במליצת השקר: "ישועת ה' כהרף עין (דו משמעי!)... מליצת המליץ... יורדי היו"ם בעניו"ת (מליצה) ומכתב ההמלצה (שוב י"ד מש-מע). ובהמשך (פ"ה) מדבר מנשה חיים, הכל על דרך צחות" אל אנשי העיר שאומרים לו "באמת אמרו... (פ"ו) ראוי היה... אך הואיל... מה נפשו... חזרה קושיה למקומה...", וכן עיין בלשון הנדר, עמ' צ"ג.

כבר נאמר שהיריד בלשקוביץ הוא עולם התווה³. אפשר לראות בו (צ"ח), את המשכן וכליו שעשוי כמשכן ממש ולא גליון נייר משוח בששר או מעשה דונג... בגדי צבעונין פשוטים צורה ולובשים צורה, ואבק קודר יעלה אבר כנש-רים ויכס את עין העור...", וכשנכנס לפונדק ו"מנה מעותיו שקבץ מאנשי היריד, ויהי הכסף הזה בעיניו ממש כאילו (י) זכה בו מן ההפקר". כשמת הקבצן שקנה את מכתב ההמלצה אומרים אנשי העיר: "ודאי מתוך רעב מת... ועם רב נמשך אחרי מטתו לגמול לו חסד האחרון (ק"י)", אע"פ שגם חסד ראשון לא עשו עמו. ובינתיים קריינדל טשארני, "רק בטחונה בהש"ת ותקוה סעדו את לבה... עד כי נתיאשה מראות את בעלה מנשה חיים עוד (ק"ב), ועיין בדרך הכתיבה של כל הקטע). ואנשי בוצץ, "אפס לכלל מעשה לא באו, חם ושלום ש... אלא... כל שאפשר... אפ-

ו הפורענות לא התיאשו מנשה הרחמים ובטחונם בה' גדול מאד... העומד בפני הבטחון" (ס"ג) אך זים ומבקשים מאין תבוא עזרה"... ויחרדו לקראתו... הסבירו לו זוך כדי דבור קפצו... החזירוהו טפחו לו עליה לשם חיבה יתירה חנונים" (ס"ה). סופה של העמדת פ' בעולם מדומה הוא בסוף הפרק ע למנשה חיים שאשתו ילדה בן נר... והלך... כצעדים אחדים. ופת-וריו ויעמד". וכבר עמדו המבקרים שבין שני העולמות ועל הרבדים וך לתווך על הדברים.

הדברים אמורים:

שון: "והגם שלא היה מאיתני די העם לא יכירנו מקומו, מכל פרנסתו בריזח ולא בצמצום...". ר עם שלוש מילות שלילה המעלה עד שהיתור אינו ויתור. ההמשך ירא חיים עם האשה... ויעש צדקה ים (י) ונתקיים בו מאמר חז"ל ידקה בכל עת זה המפרנס אשתו צה ולשליש, כי הלך האיש עירי לו... ויא... שלחה ידיה במסחר... מעמידה פנים ויוצרת, "קצר"². מוכסן מסתיים בדברי הבעש"ט: עזר בלי כל דאגה בשעת הצורך זו יתברך באמת (ס"ד)". המחבר די במרומים שלא עשיתי זאת (לס-ו) אלא כדי להראות לך כי מעשה לבנים. מה שאירע לעובדי השם אשר שיארכו אף לאחרונים". הפתגם ין שלילה נסתרת מעליו לבין ספק

מה אשנה לך מנשה חיים אחי (קכ"א)", אמרו חז"ל אפילו אבן הוא נמות, כל שכן אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רגז. וכאן מגיעה הלשון לאחד משיאי בתיאור גלוי האמת על המצבה (קכ"ה): "מסתבא רעיון רוח הוא או דמיון חפ ושלום...", ואולם השומר הרגיש... כל ענין המ- צבה יוצא מידי פשוטו... אך סוד האמת שמבריק לעתים... נדחה על הרוב מכמה וכמה מיני ספ- קות... ויבן כי לא דבר ריק הוא... התחיל... מסיח לפי תומו..." ובהמשך, מבטאת התנהגותו של מנשה חיים את כל האמת: "דמעות התחילו מפעפעות בעיניו ובחגיו שפתיו נראה כמין צחוק". ודוקא כעת, כשמנשה חיים אינו מעמיד פנים עוד ויודע את כל האמת הכפולה — כעת דמע וצחוק משמשים בערבוביה עד יום מותו: "ויהי נודד בין החיים והמתים". מותו הוא הוא המביא את האמת לידי מימושה: "והשומר שהיה בקי באותו מעשה שסיפרנו לעיל העמיד את המצבה לראוי לה ויתן שם ושארית בישראל למנשה חיים... עמדה קריינדל טשארני על קברו של מנשה חיים". לפי זה יש להבין את הפתיחות לפרקים. בראש הסיפור (נ"ז) באה פתיחה המתארת את האמת, דהיינו את תחילת הסיפור ואת סופו. כל אשר יקרה מעמ' ס"א עד ק"כ באמר במשפט זה: "והעניות ר"ל העבירות על דעת קונו והטיל פגם בישראל" והוא פתרון מעשי הגיבור בנדודיו. בראש כל פרק באות שתי פתיחות: אחת כולה מליצה והעמדת פנים (במהדורתנו מודפסת באי- תיות קטנות) והאחת מגלה את האמת הערומה. ב"סוף דבר" (קכ"א) אומרות שתי הפתיחות את האמת.

ב. שבועת אמונים

(עד הנה, רט"ז ואילך)

הדרמה שבסיפוריו של עגנון נוצרת מן המתח שבין קטבים⁴: מציאות והעמדת פנים, הווה ועבר, קודש וחול, קדושה וטומאה, נאמנות ובגידה, א"י וחז"ל ועוד ועוד. גם עולמם של הגיבורים נראה בדו-משמעות קטבית זאת, ובמקום שהמספר מפנה עצמו לתיאורים אפיים — גם תיאורים אלה יגלו את שתי הפנים. שטראוס הע- מיק לדון בענין זה בפני תלמידיו והמעין ימצא

רמזים קטנים לדברים גדולים בתוך קטעי הרשי- מות שפורסמו לאחר מותו⁵. ההערות הבאות על כמה ענינים לשוניים ב"שבועת אמונים", שיש בהם כדי לחנך חינוך אמונותי את תלמידיו המבוגרים (במוסדות על- תיכונים), באים לאחר שד. סדן⁶ וב. קורצווייל⁷ מיצו את עיקרי הדברים לגבי התוכן האמונותי של הסיפור. אין הסיפור הזה סמלי יותר מסיפורים רבים אחרים. נכון הוא ש"עוד בקריאה הראשונה מרגישים אנו שלא הכל מובן וברור"⁸ אולם כלל זה חל על הרבה סיפורי עגנון. מאידך לא נכון הוא ש"הסיפור מלא רוזים רמזים וסיטואציות סמליות, שבשום פנים ואופן אינם משתלבים בתוך הסיפור כפשוטו ונשארים בלתי מובנים ובלתי מוסברים עד הסוף" (שטרן, שם, עמ' 10). הסיפור אינו "אידיליה" בגילוי (שם, 10—12), ולא נכון ש"יעקב רכניץ אינו נענש על בגידתו (שם, 11)". הסיום הוא באמת, "מוזעזע" והוא גם טראגי (שם, שם), עד כמה שמושג זה מתאים לעולמו האמונותי של עגנון בכלל, ומנין לנו שלסיפורי עגנון יש "לקח מוסרי"?

סדן כבר רמז על השפעות של תורות פרויד ויונג על עיצוב הסיפור (סדן, עמ' 87) ונכון שבפענוח תהליכי נפש מסובכים כל כך יש ניתוח סמלים שקרוב קרבה מסוכנת לאלגוריסטיקה. קנה המידה היחיד המאפשר לנו להשאר על הדרך הנכונה של גילוי האמת האמונותית הוא הניתוח הלשוני. הגב' שטרן טוענת (שטרן, עמ' 21) שהמלים "ובארץ השקט ומנוחה (עגנון, עמ' ר"כ)" מזכירים את "העולם שותק ומחריש" שבמדרש על מעמד הר סיני; מבחינת ניתוח הלשון האמונותית אין להשוואה זאת על מה להת- בסס. וכן ענין הכהן הגדול ובלעם בעמ' 28—30. ננסה לבדוק את תיאור קריאת הומרוס (עגנון עמ' ר"כ), שהוא "התגלות נביא הים" כביכול. רכניץ, "לא בחר לו מקצוע מיוחד, אלא שוקד היה על כל המדעים (לעג!)... וכבר ראה את עצמו תלמיד עולם...", "לילה אחד קרא בהומי- רוס" — אע"פ שפעמיים הדגיש המספר ש"בייחוד מדעי הטבע לקחו את לבו". כעת באה החוויה — אין הוא רואה כלום אלא שומע וחוזר ושומע קול שאינו קול. בשנתו (המספר אומר רק, "עלה

על מטתו" וזה דרכו של בר ממחשבות שבהקי מתערב הקול שהוא דמך בחוץ: "ים זה... קולו והולך בלא סוף והלבנ צוננת ומתוקה ומחרידה הילדות של רכניץ שו הגלים ולמראה הים שג את עיניו. ראה את א קרוא לבית הקונסול... לומר (!) שאין זו אמה כאן קשת בין ילדותו המקבילה בדיוק לחוויו יפו. ולא להגם אומר אמה של שושנה (רכ"ד) כשם שיש סיבה לכל דג הסיבה ונעלם ממנו הטו תוצאות הדבר בלבד... הנעדר ועם המצוי ונכלל חלומות ותהומות הנפש אבל בשביל הבנת אחדו סיף הרבה⁹. נמשיך ב דומה היה רכניץ למי ש דהיינו, בודאי יברח כ בספרי מסעות ים". והנ הפנימית במעשה זה: צמאון כזה שמבקש לר כעת מתאר עגנון את רגשות זה אל מחקר אחר מקצוע של ים (!) "ונפנה (!) לתורת הרפ (ים), שאם הוא רופא, יכו ש"פניה" זאת נכשלת: "פעם אחת (במקרה) ה נפטר רכניץ מחברו עד ועגנון ממשיך והורס את בנה: "קירוב לודאי שאו רוס וכל שמסתעף מזה א אין קשר נראה לעין החלום והקולות. ועכשיו סי: "ואף על פי שאין ר טים מכל הסברות שאם

ברים גדולים בתוך קטעי הרשי-
הר מותו⁵.

נות על כמה ענינים לשוניים
ז, שיש בהם כדי לחנך חינוך
ידינו המבוגרים (במוסדות על-
לאחר שד. סדן⁶ וב. קורצווייל⁷
דברים לגבי התוכן האמנותי של
יפור הזה סמלי יותר מסיפורים
ון הוא ש, עוד בקריאה הראשונה
א הכל מובן וברור⁸ אולם כלל
ז סיפורי עגנון. מאידך לא נכון
פלא רזים רמזים וסיטואציות
פנים ואופן אינם משתלבים בתוך
ונשאים בלתי מובנים ובלתי
קד (שטרן, שם, עמ' 10). הסיפור
בגילוי (שם, 10-12), ולא נכון
אינו נעש על בגידתו (שם, 11).
ת, מופיע⁹ והוא גם טראגי (שם,
יורטג זה מתאים לעולמו האמנותי
ל. ומצין לנו שלסיפורי עגנון יש

זו על השפעות של תורות פרויד
ב הסיפור (סדן, עמ' 87) ונכון
כי נפש מטובכים כל כך יש ניתוח
רבה מסוכנת לאלגוריסטיקה. קנה
המאפשר לנו להשאר על הדרך
לזי האמת האמנותית הוא הניתוח
שטרן טוענת (שטרן, עמ' 21)
רץ השקט ומנוחה (עגנון, עמ'
ם את, העולם שותק ומחריש¹⁰
מעמד הר סיני; מבחינת ניתוח
ית אין להשוואה זאת על מה להת-
הכח הגדול ובלעם בעמ' 28-30.
ק את תיאור קריאת הומרוס (עגנון
זא, התגלות נביא הים" כביכול.
בחר לו מקצוע מיוחד, אלא שוקד
זמזעים (לעג!...) וכבר ראה את
עולם...", לילה אחד קרא בהומי-
שפעמיים הדגיש המספר ש, בייחוד
קחו את לבו". כעת באה החוויה —
ה כלום אלא שומע וחוזר ושומע
ל. בשנתו (המספר אומר רק, עלה

של רכניץ שבחר באותו מקצוע" — משפט
ויתור שלילי בתחילה, ואח"כ נתלים במשפט
העיקרי שני משפטים טפלים נוספים כשרשרת.
המשפט העיקרי אינו יכול לעמוד ברשות עצמו
שהרי, "ספקותיו" קשור ל, דבר" (ועיין עוד ביחס
שבין, "סברות" ל, "ספקות"). ואנו הרי יודעים
שבעמ' רע"ז מפרט המספר מדוע, לבו משוך
אחרי צמחי מים, ועל הפרטים עיין אצל סדן.
הסיפור פותח ב, קצר" סגנוני: "יפו יפת
ימים שגלי ים הגדול נושקים את חופיה ורקיע
של תכלת חופף עליה כל הימים", במשחקי מלים
עדינים (יפו—יפת, גלי—גדול, חופיה—חופף,
ימים—ימים) נוצרה הרמוניה של, "שמים וארץ,
ארץ וים נעשו כמין חטיבה אחת" (להלן רצ"ג)
ולעומת אחדות ליירת זאת שבמשפט הנושאי בא
הנשוא עם טפלי: "מלאה כל מיני אומות, יהו-
דים ישמעאלים ונוצרים (כולם כאחד) שעוסקים
במסחר" וכו', "עוד אחרים שאין להם עסק בעס-
קים אלו כנוז מורים ופגון יעקב רכניץ, שאנו
באים..." (ועיין בשינויים שחלו במשפט זה מאז
ההוצאה הראשונה). הניגוד בולט עוד יותר בהמ-
שך באותו עמוד: "ביותר נתחבבה יפו עליו,
שיושבת על שפת הים והוא מתעסק (כמו כל
העוסקים במסחר וכו') היה בצמחי ים", אין כאן
לא יופי ולא הרמוניה אלא עסק, ולהלן: "זה
הים שבעלי ספינות מרוויחים בו... וסוחרים מולי-
כין עליו סחורה ודייגים צדים בו דגים — שולת
הוא צמחים ממימי (רי"ח)". כבר ראינו מליצות
אצל עגנון שמרמזות על התרחקות מן האמת,
וכך גם לגבי רכניץ והים: "שכבר דבק בים
במפרץ שדבוק בחוף...". המתבדה בלשון של
סתירה בעיני כפירה (נפליג למקום שאבות
אבותיו של אדם הראשון היו דרים שם) ובידו
"מין מכמורת... ושולת משם מיני אצות" הוא
גם המערה רשימה של מליצות נבובות: "כנגים
של פרחים, כסבכי שיחים, כחורש... כבשר חי...".
וכו'. עד: "פרדסי שלי כרמי שלי..." וההמשך
שוב מוכיח את השקר: "וכשחוזר מן הים שוטף
את אצותיו במים מתוקים... כל מי שרואה אותו...
סבור שהוא מתקין לו פלג לאכילה". והנה בעמוד
רפ"ג מתאר עגנון את ההרגשה האמיתית של
חוקר האצות: "צמחי הים הצנועים בגווניהם,

על מטתו" וזה דרכו של עגנון לא לפרש את המע-
בר ממחשבות שבהקיצ אל מראות שבחלום),
מתערב הקול שהוא דממה עם מראה הלבנה שראה
בחוף: "ים זה... קולו מרקיע עצמו לפני ונמתח
והולך בלא סוף והלבנה מרחפת על פני המים
צוננת ומתוקה ומחרידה". מראה זה הוא מחוויות
הילדות של רכניץ שהרי בעמ' רצ"ז: "לקול
הגלים ולמראה הים שנמתח בלא סוף עצם רכניץ
את עיניו. ראה את אמו כורעת לפניו... והוא
קורא לבית הקונסול... שאין זו אלא, ואין צריך
לומר (!) שאין זו אמה של שושנה..." ונמתחת
כאן קשת בין ילדותו של רכניץ והפגישה ביפו
המקבילה בדיוק לחוויות האצות שבבריכה ובים
יפו. ולא להנם אומר לעצמו רכניץ בליל מות
אמה של שושנה (רכ"ד-רכ"ה): "יש סבה לדבר,
כשם שיש סיבה לכל דבר, אלא שנשתכחה הימנו
הסיבה ונעלם ממנו הטעם ולא נשתייר מהם אלא
חוצאות הדבר בלבד... הנפש כוללת עצמה עם
הנעדר ועם המצוי ונכללת בשניהם כאחד". חוקרי
חלומות ותהומות הנפש יעשו מטעמים מענין זה,
אבל בשביל הבנת אחדות הסיפור אין צורך להו-
סיף הרבה. נמשיך בקטע שבעמ' ר"כ. "למחר
דומה היה רכניץ למי שפלטוהו גלים לאי שומם",
דהיינו, בודאי יברח מן הים. אך הוא, קורא
בספרי מסעות ים". והמספר מפרט את הסתירה
הפנימית במעשה זה: "וכל מה שקרא הוסיף לו
צמאון כזה שמבקש לרוות צמאונו במימי הים".
כעת מתאר עגנון את הדרך המובילה מבלבול
רגשות זה אל מחקר האצות: "התחיל מחזר
אחר מקצוע של ים (!) מבלי שראה ים מימיו.
ונפנה (!) לתורת הרפואה (שהיא מקצוע של
ים), שאם הוא רופא, יכזי לשמש בספינה". וברור
ש, פניה" זאת נכשלת: "וידע שלא יתא רופא".
"פעם אחת (במקרה) הלך לבקר את חברו... לא
נפטר רכניץ מחברו עד שידע למה הוא מתבקש".
ועגנון ממשיך והורס את מה שהעמיד פנים כאילו
בנה: "קרוב לודאי שאותו מעשה בקריאת הומי-
רוס וכל שמסתעף מזה אינו אלא אגדה" — שהרי
אין קשר נראה לעין בין האצות לבין חוויות
החלום והקולות. ועכשיו בא משפט עגנוני טיפו-
סי: "ואף על פי שאין ראיה לדבר ספקותיו מוע-
טים מכל הסברות שאפשר להסביר בהן מעשיו

ירוק אדום חום תכלת (בלי שום כ... כ...) ואין להם טעם ולא ריח טוב, ואין להם דוגמא ביבשה, חביבים עליו על רכנין מכל אילנות (כחורש מוצל) שיחים (כסבכי שיחים) ופרחים (כגנים של פרחים) שבעולם. החוקר יודע כעת מדוע בחר באותו מקצוע (עמ' רע"ז) ואין הוא עושה שקר בנפשו (ועיין ההבדל בין סוף עמ' רפ"ג לבין תחילת הסיפור).

כך יש לנתח את תאורי הים השונים שבסיפור. לעומת "ים ורקיע שמים וארץ וכן החלל שביני-תיים היו לגוף אחד" ותאורים דומים בשני הפרקים האחרונים, נעניין בחוסר ההרמוניה בעמ' רל"ט. יעקב יוצא אל הים עם שש הבנות, כדרך שאנשי יפו עושים, שאם אין יודעים להיכן ילכו פונים אצל הים, ואז מתגלה הים בפנים אחרות: "ריח טוב גדף מן החול לא תחות ולא קשה. ולמעלה מן החול, לא רחוק מן האדמה, הרקיע, ועליו כל מיני עבים... חציים... וחציים... ועלי-הם בני עבים. מקצתם דומים... ומקצתם... ונקר-עים... ניכר היה שאין שקט בפנימיו".

ויש לחפש בלשון הסופר את הרגשת הבדידות של הגיבור (קורצווייל, שם, עמ' 120) ביפו, ואני רומז רק לשני משפטים: "מרוצה היה רכנין שמקרבין אותו. ואף הוא קירב דעתו לדעתם, עד שנדמה לו שהם ודעותיהם קרובים לו (רי"ח), וקרוב לודאי שאחת מהן נתנה עיניה בו להנשא לו, ואפשר שאף הוא נתן עיניו... אף על פי שעדיין לא... ולא היה יודע...".

נסכם: ספק רב אם נכון ללמד סיפור זה שטעון מטען פסיכולוגי כבד ובעייתי כל כך. אך מורה הבטוח בכוחו ובכוח תלמידיו שהגיעו לבשלות בהעמקה ספרותית, אפשר ויצליח לעזור לתלמידיו לדלות את היופי מתוך סיפור זה. ודוק: מתוך הסיפור עצמו, ולא ממה שמדביקה הפרשנות בסיפור¹⁰.

ג. המטפחת

(אלו ואלו, עמ' רנ"ז)

בתחילת הסיפור שלושה משפטים על היריד בלשקוביץ:

1. "פעם אחת בשנה כל הסוחרים שבעולם מתכנסים ובאים לשם ומעמידים את סחורותיהם..."

2. "...היו מתכנסים לשם יותר ממאה אלף בני אדם..."

3. "...אין לך כל סוחר וסוחר במדינת גליציה שאין לו חנות בלשקוביץ בימות היריד". זהו דיבורו של מי שמרגיש בעצמו שמגזים ומנסה לתקן דבריו מבלי להתגלות כמגזים בדבריו הראשונים — בקיצור אלו דברי ילד שהתפתה להפרזות.

וכן בפרק השני: "שבוע שנסע אבא ליריד דומה היה עלינו כשבוע שחל בו ט' באב", דהיי-נו: "הילדים היו אונסים עצמם מן הצחוק... סעודות... שאין נפשו של תינוק קצה בהם... הייתה מפייסת אותנו... לא גערה בנו" — גן עדן של ילדים שובבים, והוא, דומה היה עלינו כשבוע שחל בו ט' באב". הניגוד בין עולמו הבלתי אחראי של הילד לבין העולם האמיתי מדגש ע"י תיאור האם ש"ריסי עיניה לחים" ולה השבוע הוא כאמת שבוע של אבל. ולכן מסתיים הפרק: "לימים" — כשגדלתי ועבר עלי כל מה שקרה בסיפור זה — גם אני הבנתי את האמת של שבוע זה והייתי את, אמא עליה השלום" עם כנסת ישראל האבלה.

הקוטביות בסיפור היא זו שבין שני עולמות אלה ונתינת המטפחת לעני היא המעשה בו מעביר עצמו הילד לעולם האמיתי ומנסה לעזוב את העולם המדומה. לכן יושבת אמא ע"י החלון בסיום הסיפור ויודעת על הילד הכל, כדרך שידעה על האב בתחילת הסיפור. בין שני מעמדות אלה (של ידיעת האם את קורות האב והבן) מיטלטל הסיפור מקוטב אחד למשנהו¹¹.

דב סדן (שם, עמ' 65 ואילך) כבר הראה את משמעות פרק ד' אבל יש להוסיף את ההבדל לעומת פרק ג': "אחר במקומי... אבל אני... אחר במקומי... אבל אני..." והתפארות זאת תבוא על ענשה בפרק ד'. גם תחילת פרק ד' עדיין מתארת את עולם הילד: ימות המשיח הם מליצה גבוהה: "ונשב איש תחת גפנו ותחת תאנתו" ולכן מיד מתגלה השקר: "ואני לא אלק לבית הספר אלא אתהלך לפני ה' בתצרות אלו קיננו", הילד בורח מחובותיו אבל מעמיד פנים כאילו בימות המשיח יהיה צדיק שבצדיקים. משפט זה הוא מן היפים ביותר בסיפור זה והוא יכול לשמש כתר-

גיל מצוין בחינוך לה ז' של ביה"ס היסודי. הניגוד שבין סיפור הילד על גורל מלתחו הרב שהמספר מתבל הקטביים. תיאור לילד לתיאור יום השבת (פ) מכסה אותן מפני כבד של אורות והמטפחת של אורות פניה (של אב) וכן מאירות כלפי או המלאכים המנפפים זה העולם האמיתי: "א, את ראשו בלילי שב הבא: שפע של מל ושפע של מאכלים, כסן נשימה ונשימה שבי" התפארות של השוואת לם (של לילי ר"ה!) "כ בלבי", שהיא בגלל, "שמה דובדבנית וני המטפחת. יו"כ (פרק) "צופה הייתי באמא בראשה" והעיקר: "ומן הצום" — ולא מן ד אמא כסדור סבלונות המטפחת אלא אמצעי ל "ביום שנכנסתי לך עלי", מדוע? האם מן כלה" או "מפני שהנח בנו בצורה מאוזנת (ע) רש" ו"לסעוד בצהריים" העולמות הקטביים עומן, נתבלבל עלי עולמי". לבי ביד" ואמירת ה' שחל בילד. ד. סדן כ המשפט, ועמדתו כאדם אותו בחלום". נתינת ה משמעי: "התחלתי מוש לי... לא הספקתי להתן זהו משפט עגנוני טיפוס הגיבור. המשפטים: עמ

לך כל סוחר וסוחר במדינת הנות בלשקוביץ בימות היריד". של מי שמרגיש בעצמו שמגזים יזי מבלי להתגלות כמגזים בדב- בקיצור אלו דברי ילד שהתפתה

שני: "שבוע שנסע אבא ליריד כשבוע שחל בו ט' באב", דהיי- היו אונסים עצמם מן הצחוק, ו נפשו של תינוק קצה בהם, אוחנו... לא גערה בנו" — גן שובבים, והוא "דומה היה עלינו ו ט' באב". הניגוד בין עולמו של הילד לבין העולם האמיתי האם ש, ריסי עיניה לחים" ולה גת שבוע של אבל. ולכן מסתיים — כשגדלתי ועבר עלי כל מה ה — גם אני הבנתי את האמת היתית את, אבא עליה השלום" ה האבלה.

סיפור היא זו שבין שני עולמות מספחת לפני היא המעשה בו יד לעולם האמיתי ומנסה לעזוב מה לכן יושבת אמא ע"י החלון ודעת על הילד הכל, כדרך שידעה ה הסיפור. בין שני מעמדות אלה ו את קורות האב והבן) מיטלטל אחד למשנהו¹¹.

עמ' 65 ואילך) כבר הראה את אבא יש להוסיף את ההבדל : אחר במקומי... אבל אני... ובל אני... והתפארות זאת תבוא ו ד, גם תחילת פרק ד' עדיין ה הילד: ימות המשיח הם מליצה ויש תחת גפנו ותחת תאנתו" ולכן קר: "ואני לא אלך לבית הספר גני ה' בחצרות אלוקינו", הילד אבל מעמיד פנים כאילו בימות יק שבצדיקים. משפט זה הוא מן ויפור זה והוא יכול לשמש כתר-

ונתתי לו לעני. נטל העני את המטפחת וכרך בה את פצעיו. עמדתי ולא חשבתי כלום. אחר כך נטלתי את רגלי והלכתי לביתי, כל אלה אוצ-רים בתוך סתמיותם את המלחמה הפנימית, כי המאבק בין שני העולמות הוא כעת בתוך נפש הגיבור. המאבק נמשך עד סיום הסיפור וההבדל בין שני המשפטים האחרונים ("לא הספקתי... עד ש..." לעומת, "אף אני...") יוכיח. ובהתאם לזה נראה לפרש את הניגוד שבסימני שני הקטעים האחרונים: "דומני שעדיין אותה אנחה תלויה שם", לעומת, "לבי נתמלא שמחה גדולה". על אף כל הפיוס והכפרה שיש בנתינת המטפחת ל, "משיח" נשאר עולמו של הגיבור חצוי לשנים.

ד. סידור תפילתי

(אלו ואלו רל"ז)

נעסוק כאן רק בענין אחד. המספר פותח בתאור הסיפור: "עמודיו לבנים, אותיותיו מאי-רות עינים, כריכתו נאה". ומסכם: "זה סידורי, אחי ורעי, זרע קודש אהובי". הדגשה זאת מעור-רת לבדוק מה גורל העמודים, האותיות והכריכה בסיפור כולו ומה תפקידם ביצירת אחדותו הפני-מית:

האותיות מופיעות בתיאור חנוכה ובקושיות של פסח, כל דף מעלה ריח כשואמרים שיר השי-רים, החברים משבחים את האותיות, הנקודות, הכריכה ומסגרת הזהב: סידור ביהכ"נ שבבוצאץ — אות מתפקעת בו אם רשע מביט בו, אותיות פעטריקוב איומות ומאיומות... "עד שננעצו האו-תיות ממש בעיני", ולבסוף, "ירדו הדמעות על האותיות עד ששוטטו האותיות בדמעות, כאילו הסיפור עצמו בוכה עמי... עמדתי ונשקתי אותן האותיות...".

כעת מובן שהסיפור סובב על הבעיה כיצד מביטים בסיפור, ושלוש דרגות בדבר:

א. החברים רואים את הסיפור כך:

"אותיות כשופים, ונקודות כגרגירי השדה, כמה נאה כריכתו של סידור זה, עורו רך כשל בן פקועה; כמה נאה מסגרת זהב זו על לוחותיו, ממש כמין שרשרת היא עשויה, אינך צריך אלא לתלותה על בגדך, מיד סבורים שיש לך שרשרת של מורה שעות".

גיל מצוין בחינוך להבנת לשון ספרותית בכיתה ז' של ביה"ס היסודי. ראש עמוד ר"ס, סוף פרק ו', הניגוד שבין סיפור התנא לבין מחשבותיו של הילד על גורל מלחמת אביו — הם המשך בגוון הרב שהמספר מתבל בו את תיאור שני העולמות הקטביים. תיאור ליל השבת (פרק ח') מנוגד לתיאור יום השבת (פרק ט'). כאן, "חלות... מפה מכסה אותן מפני כבודן שלא יתביישו", הרמוניה של אורות והמטפחת אינה משמשת לעצמה אלא: "נשתנו פניה (של אמא)...ועיניה הגדילו הרבה והן מאירות כלפי אבא". המטפחת מעידה על המלאכים המגפנים והסיום הוא המשך של תיאור העולם האמיתי: "אשרי למי שהחליקה לו אמו את ראשו בלילי שבתות". ולעומת זה בבוקר הבא: שפע של מלבושים המשמשים לעצמם ושפע של מאכלים, כסף והוב, ובמקום, "עצרתי כל נשימה ונשימה שבי" של ליל שבת, באה בבקר התפארות של השוואה בין, "התעוררות גדולה בעו-לם (של לילי ר"ה!)" לבין, "התעוררות מעין זו... בלבי", שהיא בגלל, "כל מיני מאכל" וכו'¹² ולכן "שמטה דובדבנית וניתזה צנורה" וסיכנה את המטפחת. יו"כ (פרק י') הוא שוב בליל שבת: "צופה הייתי באמא ע"ה ביוה"כ כשמטפחתה בראשה" והעיקר: "ועיניה מאירות מן התפילה ומן הצום" — ולא מן המטפחת. "דומה היתה עלי אמא כסדור סבלונות שכרכוהו בשיראים" ואין המטפחת אלא אמצעי לקדושה ולאהבה.

"ביום שנכנסתי למצוות... היתה דעתי נאה עלי", מדוע? האם מפני ש, הייתי לבוש כחתן כלה" או, "מפני שהנחתי תפילין"?¹³ המשפט בנוי בצורה מאוזנת (עיין גם הניגוד, "בית המד-רש" ו, "לסעוד בצהריים") והענין שקול — שני העולמות הקטביים עומדים זה מול זה להכרעה: "נתבלבל עלי עולמי". בתחילה, "אני נטלתי את לבי ביד" ואמירת השלום היא סימן לשינוי שחל בילד. ד. סדן כבר הסביר את חשיבות המשפט, "ועמדתי כאדם שרואה בהקץ מה שהר-אוהו בחלום". נתינת המטפחת אינה מעשה חד-משמעי: "התחלתי מושך במטפחתי כדי להרחיב לי... לא הספקתי להתיר... עד שנתרעש לבי", זהו משפט עגנוני טיפוסי לתיאור הניגוד שבלב הגיבור. המשפטים: "עמדתי ופשתי את מטפחתי

זוהי המליצה הממירה קודש בחול ויסודה בשקר. הוא מתגלה כשמי שהוא מזכיר קישוט חיצוני אחר שחסר: לוחות זית וכו'.

ב. התיאור שבראש הסיפור; הוא אמנם אינו מליצה אבל נאחז בחיצוני בלבד. הוא מתאים לרגשות הילד כשהוא הופך ומהפך בסידור (והכל שעורכי מקראות לבתי-ספר קיצצו כאן): מאכ-לים, מעות, משחק, פטור מן החרד, מלבושים חדשים, התרוממות, "על כל העולם כולו", וכדומה הרבה.

ג. ההודעות עם תוכן התפילות עד שהדמעות והאותיות הופכות לאחד, וכל ענין היופי החיצוני בשכח (ומעתה הסיפור הוא נאה ולא הסיפור...). המעיין ימצא עשרות עשרות עניני לשון המבטאים במבני המשפטים, מבחר המלים ותאורי ענינים את הקטביות שבתוכה מתקדם הסיפור על כל הענינים ה"צדדיים" שבו, ואין כאן המקום להאריך.

העולה לנו הוא שיש לנתח את דרך תיאור החפצים (כלים, מלבושים, וכן בתים, חדרים וכדו-מה) בסיפורי עגנון כפי שהורה לנו שטראוס לעשות בתיאורי טבע (עיין לעיל).

ה. תהלה

(עו הנה, עמ' קע"ח)

ניתוח לשוני של הפסקה הראשונה בלבד מראה שהעיצוב הלשוני בסיפור זה על "זקנה אחת", "זקנה נאה" ש, הייתי מדמה אותה למלאך אלוקים" ו, "אלמלא בגדי זקונה שעליה..." הוא עדין ביותר ולשונו של עגנון מתגלה כאן באחד משיאיה.

כך עומדים זה ליד זה שני קטעים על אקלימה של ירושלים (קע"ט) שאין להבינם כהמשך זה לזה. הניגוד ביניהם מבטא את הניגוד של תהלה לעומת הרבנית ושל א"י לעומת חו"ל, שהם יסודות במתח של הסיפור (תרגיל מתאים לכיתות ט'-י').

אחד מן הענינים העיקריים של היצירה הוא הדיבור והמלים שאדם, "מוציא" בימי חייו. כאן אפשר להשוות את דרך השיחה שבין המספר לבין הרבנית ותהלה. שתייהן עונות בשאלות

ומתקנות את השואל-המספר אך בכוונים שונים לגמרי, והבדלי הכוונים הם הבדלי האישיות.

יש דיבור ויש דיבור והכל "קצוב". יש דיבור של קודש — הוא אמירת תהילים, ויש "פטוט", ועל פי שניהם ניכר שקרב יומה של תהלה. ומצליח המספר ליצור אחדות פנימית של קטע ע"י בנין סגנון של מקח-וממכר, כשתהלה מתארת את "פטוטיה" (קפ"ה): "...מבובות... מה ישת-ייר... שלא יוציא מה שנקצב... נהגתי קמוץ... נשתייר... אוצר... דברים שקצובין... קומץ... שאו-ציאן". זוהי הזדמנות לברר עם תלמידים את המושג "סגנון". ושוב; נשווה קטע זה עם השיחה שקדמה לו על אמירת תהילים (קפ"ד) ונראה כיצד המספר בונה קטביות של ענין תוך כדי דיבור (ולא לחגם אומר, "אותו חכם" בעמ' קצ"ב שתהלה "עכשיו... מדברת יותר משהיתה רגילה" ובאותו זמן היא אומרת, "אוי לי... לא סיימתי היום את היום" — עמ' קצ"ד).

דרך כל היצירה עוברת בעיית הישן והחדש: יש בעיר העתיקה מרדפי חדשות, ה"חכם" מחדש חידוש גדול ומערה חידושי, התנור עשוי ע"י ה"מחדשים", והרבנים החדשים, "לובשים איצטלא דרבנן וקוראים להם רבנים", והמחדש בטובו בכל יום מעשה בראשית מחדש בכל שעה את עירו. בתים חדשים אינם נבנים... אבל ירושלים עצמה מתחדשת והולכת... איני יודע מה חידו-שית" (ק"צ). ועיין בקטע שאחרי זה על ה"ח-דוש", דמותם הכפולה של הרי ירושלים ושל הר הזיתים! ולפי זה יש לבדוק כיצד מתיחסים הגיבורים אל החדש והישן: בתיה הישנים של ירושלים (ולא במקרה מתרחשת העלילה בירוש-לים העתיקה), השכונות החדשות, התנור וכו' — מה אומרים עליהם תהלה, הרבנית, הגבאים וה-מספר.

בסוף הסיפור מתוארת מלאכת הכתיבה, הישנה והחדשה (קצ"ג): "...אמרה שמעתי שאתה בעל-עט, מה שקוראים היום סופר... הוצאתי עט-תמיד... אם כן לחינם מלזים על הדור הזה שכל חידו-שים שהוא מתחדש אינם אלא להרע... מכל מקום טול נוצה... איני מפקפק בעטך... הא לך נייר קיסרי... מימים שעברו, מאותם הזמנים שהיו

עושים נייר טוב כמו חדש... כתוב תיות של התורה לכתוב לו ס"ת מ מופיעה בשתי מ' והמתח ביניהן הו הזקנה עכשיו כל התקופה עליה ה מה שלימדה זכור בתוך עולמה האב פר, ה, סופר" המו לה כשהייתי נער כתה. ואם תאמי את המגילה שיבו התפתחותה ו דיוק, החידושים אים בדרך זאת א (קצ"ה): "עכשיו השבוע ואת השנ הוסיפה ואמרה... תלמידי חכמים ש (38): "משכיל ע

1. כל ההבאות ע"י ירושלים ות"א
2. לשונו של ב. ק שה וכו' עמ' 4 דרכו של מגדל שגם עגנון הול אית; כגון: גדול רתום לש שבסיפורי המא
3. ב. קורצווייל, 34 והלאה.
4. ב. קורצווייל, 7
5. א. ל. שטראוס תשכ"ו; עמ' 3
6. על ש"י עגנון, עמ' 74-93.
7. שם, עמ' 116 ו

אומר עליהם, היש משכיל דורש את אלהים (1). פעם אחת ראוהו נוסע ביו"ט שני בעגלה שמהלכת על ידי קיטור, שקוראים לה היום רכבת. וכשנזפו בו לא אמר אנוס הייתי, אלא שביקש להוכיח שהנסיעה בעגלה שכוז מותרת אפילו בשבת. באותו הדור היו עוברי עבירה מבקשים להם היתרים מכח הדין...". והוזהות בין שבות ה"עגלה" לבין מעשי המשכיל היא מכוונת; שום דבר אינו משתנה כשאתה משנה את שמו: הרכב בת מבחינה הלכתית נשארת עגלה, ועבירה היא עבירה גם אם מנסים לחפש לה היתר.

★

ניסיתי להבהיר במאמר זה דרכים בהעמקה לשונית בכמה סיפורים של עגנון הנלמדים בבתי-הספר. פעמים הארכתי ולרוב רק רמזתי, ועיקר כוונתי היא שהמורה המשתלם ימצא דוגמאות נוספות וירגיל את תלמידיו להוכיח את דברי הבקורת והפרשנות הכלליים בעזרת לשון המספר. אם תוך כדי הדיונים נתבהרו אולי גם כמה ענינים לעצם הבנתן של היצירות, תהיה זאת הוכחה נוספת שאין הבנה ספרותית בלי העמקה בלשון היצירה.

הערות

1. כל ההבאות ע"פ ההוצאה המצויה: הוצאת שוקן, ירושלים ות"א תשי"ג.
2. לשונו של ב. קורצווייל על מגדלי, ספרותנו החדשה וכו' עמ' 184. המעיין יראה את ההבדל בין דרכו של מגדלי לבין דרכו של עגנון כאן. ויש שגם עגנון הולך בדרך שבירת הציטאטה המקראית; כגון: "וישאו עיניהם ויראו והנה קרון גדול רתום לשלושה סוסים..." (ס"ה). אך נראה שבסיפוריו המאוחרים התרחק מדרך זאת.
3. ב. קורצווייל, מסות על סיפורי ש"י עגנון, עמ' 34 והלאה.
4. ב. קורצווייל, שם, עמ' 130 ועוד.
5. א. ל. שטראוס, בדרכי ספרות, מוסד ביאליק תשכ"ו; עמ' 148 ואילך.
6. על ש"י עגנון, הוצאת הקיבוץ המאוחד; תשי"ט, עמ' 74-93.
7. שם, עמ' 116 ואילך.
8. דינה שטרן, הבגידה ולקחה, הוצאת מחברות לספרות, תשכ"ד.
9. החוויה של ראיית מים, לבנה, כוכבים ועננים עם שמיעת קול שאינו קול היא גם מחוויות היסוד של ילדות המספר, ואין היא מיוחדת ל"שבועת אמונים". עיין למשל: בדמי ימיה, על כפות המנעול עמ' כ"ו ("לעולם לא אשכח את הלילה הזה"!), בלבב ימים, אלו ואלו עמ' תקט"ו; אורח נטה ללון עמ' 12; ספר המעשים, לבית אבא (סמוך ונראה עמ' 105, "אור מתוק" 1); תמול שלשום 116-117.
10. מקורותיו של עגנון הם לא רק ספרים מצויים בידי כל אדם ורמזי פסוקיהם המובאים בקונ-קורדנציות, מלונים, ספרי מפתחות למאמרי חז"ל ושאר ספרי עזר. בקיאותו של עגנון עמוקה ורחבה ונראה שהוא יונק מספרי קבלה, מוסר וחסידות שאינם ידועים כל כך (ועיין בפתיחות לפרקי

זואל-המספר אך בכוונים שונים זכוונים הם הבדלי האישיות.

ז דיבור והכל, "קצוב". יש דיבור א אמירת תהילים, ויש "פטפט", ניכר שקרב יומה של תהילה. יצור אחדות פנימית של קטע ע"י מקה-וממכר, כשתהלה מתארת (קפ"ה): "...מבזבזת... מה ישת-א מה שנקצב... נהגתי קמוץ... דברים שקצובין... קומץ... שאו-דמנות לברר עם תלמידים את ושוב; נשווה קטע זה עם השיחה אמירת תהילים (קפ"ד) ונראה ונה קטביות של ענין תוך כדי ס אומר, "אותו חכם" בעמ' קצ"ב מדברת יותר משהיתה רגילה" א אומרת, "אוי לי... לא סיימתי — עמ' קצ"ד).

ידה עוברת בעיית הישן והחדש: ה מרדכי חדשות, ה"חכם" מחדש ירה חידושי, התנור עשוי ע"י רבנים החדשים, "לובשים איצטלא להם רבנים", ו"המחדש בטובו בראשית מחדש בכל שעה את שים אינם נבנים... אבל ירושלים ו"הולכת... איני יודע מה חידו-עין בקטע שאחרי זה על ה"חי-זכפולה של הרי ירושלים ושל הר זה יש לבדוק כיצד מתיחסים נהדש והישן: בתיא הישנים של במקרה מתרחשת העלילה בירוש-השכונות החדשות, התנור וכו' — יום תהלה, הרבנית, הגבאים וה-

ר מתוארת מלאכת הכתיבה, הישנה (א... אמרה שמעתי שאתה בעל-ים היום סופר... הוצאתי עט-תמיד מלזים על הדור הזה שכל חידו-דש אינם אלא להרע... מכל מקום ני מפקפקת בעטך... הא לך נייר שעברו, מאותם הזמנים שהיו

יהודה פרידלנדר

מגמות

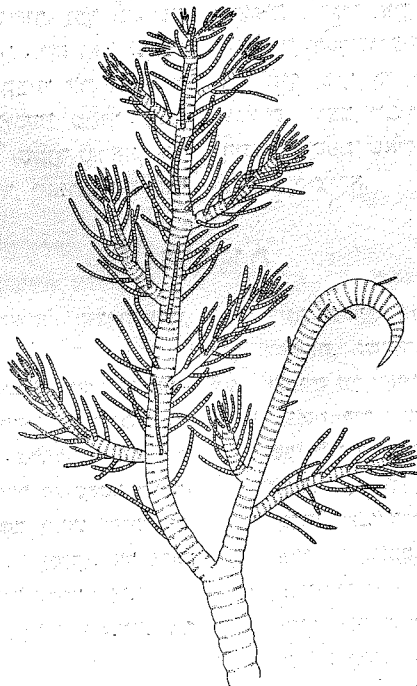
וכו

„אפשר שזה גורלו,
הגדול, שמפעלו
להביך לא פחות
הדרך”¹.

13. לאחר גמר הוראת הסיפור יהיה זה תרגיל נאה לתלמידים בני י"ג לקרוא על היחס שבין תפילין לבין תפארת חיצונית ב„שני זוגות”, פרק ב' (אלו ואלו עמ' רמ"ח), ומבוגרים יקראו ב„שני ת"ח שהיו בעירנו” (סמוך ונראה עמ' 38) על הענין העקרוני שביחס שבין מלבוש ותפילין: תפילין הן הלבוש היחיד שאין בו כלום מן השלילי שבלבוש, ודוקא בעל בגדי השיראים, שמחותן למשפחת שיינר, מצאצאי ר' מרדכי יפה בעל הלבושים טועה בזה. אך, כאמור, חשוב שהתלמידים יבינו את העיקר שבמשפט זה מתוך החוקיות הפנימית של הסיפור עצמו. ועיין אצל צימרמן (עמ' ס"ד) ששם פסיק אחד במקום שלא היה ראוי.

„והיה העקב למישור” (עיין לדוגמה במאמרים של א. א. אורבך וג. שלום ב„לעגנון שיי” ירו-שלים תשי"ט).

11. עיון בלשון הסיפור מפריך זיהוי לשקוביץ-רומי או תסביך אדיפוס בסיפור כדעת דוד צימרמן, עיונים ל"ב ירושלים תשכ"ב, עמ' מ"ו. המשתדל להבין את לשונו של עגנון יש לו סיכויים „לגלות” את אמת הסיפור. ואף אין ערך לאמודאות עמוקה מדי במעמקי תורותיו של אריך פרום (צימרמן, עמ' מח, נג) שדרכה להרחיק מן הטקסט עצמו. 12. חוקרי מקורות עגנון יגלו כאן את התערובת של נוסח הגמרא בנוסח המדרש ומדוע רק הכלאה זאת משמשת את הסיפור.

למבוכה המשתלטת
ש"י עגנון שתי פנים —
והשניה — במסלול המפ-
שנית ליצירתו. כבר בש
טוכנר ז"ל לתהות על ה
על יצירתו של עגנון²,
למצבה כיום, כשמתפרס-
נת פרשנות לפרשנות.
מבוכת המורה הבא לה
בבית-הספר התיכון, והמ-
תה, ויש שמבוכתו מועבר
ונמצאת הוראת היצירה
אין מטרתנו כאן להו-
טוכנר על מנת לעדכנה,
יחס למגמות יסוד ה
ביקורת על עגנון מבחינו
דה. נתרכו אך ורק בביק-
לטקסט ומתמודדת עם יצ-
רת המספר. אנו מוציאים
הכוללות על יצירת הסופר
גורם פעיל בהוראה ובלב-
אנו טוענים כי במרב
לתלמיד קריאת מאמר בי-
חדת, שעל טיבה נעמוד ל
ביותר עלולה קריאה במ-
המורה את האפשרות לו